

Ceyhun QARACAYEV,

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya məhkəməsinin hakimi, hüquq elmləri doktoru, Bakı Dövlət Universitetinin Konstitusiyaya hüququ kafedrasının professoru, İşgəncənin və qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftarın və ya cəzanın qarşısının alınması üzrə Avropa Komitəsinin üzvü
ceyhun_qaracayev@constcourt.gov.az;
Jeyhun.garajayev@cpt.coe.int;
jgarajayev@gmail.com

İNSAN HÜQUQLARININ MÜDAFİƏSİ SAHƏSİNDƏ SƏMƏRƏLİ CİNAYƏT ARAŞDIRMASI PRİNSİPİNİN ROLU VƏ ƏHƏMİYYƏTİ

Açar sözlər: Qanunvericilik, Məhkəmə, İnsan hüquqları, Avropa Şurası, Konvensiya.

Keywords: Legislation, court, human rights, Council of Europe, convention

Ключевые слова: Законодательство, Суд, право человека, Совет Европы, Конвенция.

Müasir dövrdə insan hüquqlarının səmərəli müdafiəsi üçün milli hüquq sistemlərində ədalətli hüquqi prosedurun mövcud olması prinsiplə əhəmiyyətə malikdir. Ədalətli hüquqi prosedurun təmin edilməsi dövlətlərin insan hüquqları sahəsindəki pozitiv öhdəliklərindən irəli gəlir. [3, s.114-117]

Qeyd edim ki, ədalətli hüquqi prosedur kifayət qədər geniş anlayışdır. Bu anlayışa hakimiyyətin həyata keçirilməsi proseduru, şikayət və müraciətlərə baxılması proseduru, hüquqi məsuliyyətə cəlb olunma prosesi və s. aid edilir. Hazırkı məqalədə ədalətli hüquqi prosedur anlayışının yalnız bir komponenti – səmərəli cinayət araşdırması prinsipi nəzərdən keçirilir. Məqalədə əsas diqqət işgəncəyə və qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftara və ya cəzaya məruz qalmamaq hüququnun təmin edilməsi və məişət zorakılığı ilə mübarizə sahəsində bu prinsipin roluna və əhəmiyyətinə yetirilmişdir.

Səmərəli cinayət araşdırması prinsipinin ma-

hiyyəti ondan ibarətdir ki, təməl hüquqlardan biri pozulduğu halda, məsələn, şəxs həyatdan məhrum edildikdə, işgəncəyə və ya digər pis rəftara məruz qaldıqda, məcburi əməyə cəlb edildikdə səlahiyyətli dövlət orqanları səmərəli araşdırma həyata keçirməli və təqsirli şəxsləri müvafiq sürətdə cəzalandırmalıdır. Səmərəli cinayət araşdırması dövlətin pozitiv, prosessual öhdəliyi kimi keçən əsrin 90-cı illərində Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin (bundan sonra “Avropa Məhkəməsi”) presedent hüququna daxil edilmişdir. Avropa Məhkəməsi McCann və başqaları Böyük Britaniyaya qarşı işi üzrə qərarında (1995-ci il) göstərmişdir ki, yaşamaq hüququ şəxsin dövlət nümayəndələri tərəfindən həyatdan məhrum edildiyi hər bir halda səmərəli rəsmi araşdırmanın aparılması öhdəliyini özündə ehtiva edir.[8] Sonrakı işlərdə Avropa Məhkəməsi bu öhdəliyi şəxsin digər özəl şəxslər tərəfindən həyatdan məhrum edildiyi hallara da şamil etmişdir.

Avropa Məhkəməsinin mövcud təcrübəsində səmərəli araşdırma prinsipi İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında Konvensiyanın (bundan sonra - “Avropa Konvensiyası”) 2-ci maddəsi ilə yanaşı, əsasən, 3-cü (işgəncəyə və qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftara və ya cəzaya məruz qalmamaq hüququ), 4-cü (köləliyə və məcburi əməyə məruz qalmamaq hüququ)

və 8-ci (şəxsi və ailə həyatına hörmət edilməsi hüququ) maddələri ilə əlaqədar tətbiq edilir.

Avropa Məhkəməsinin təcrübəsindən məlumdur ki, məişət zorakılığının qarşısının alınması, işin hallarından asılı olaraq, dövlətin Avropa Konvensiyasının 2-ci, 3-cü və ya 8-ci maddələrindən irəli gələn pozitiv öhdəliyi kimi tövsif edilir. Avropa Məhkəməsi hesab edir ki, məişət zorakılığı ictimai maraq kəsb edir və ailədaxili məsələ kimi nəzərdən keçirilə bilməz. Dövlətin bu sahədə pozitiv öhdəlikləri vardır (müvafiq qanunvericilik bazasının mövcud olması, məişət zəmində törədilən hər bir zorakılıq faktının səmərəli surətdə araşdırılması, zorakılıq qurbanları mühafizə orderinin verilməsi və s.). Müvafiq olaraq, dövlətin pozitiv öhdəliyinin yerinə yetirilməməsi onun beynəlxalq məsuliyyətinə əsas yaradır.

Məişət zorakılığı ilə mübarizədə dövlətlərin pozitiv öhdəliklərinin, o cümlədən səmərəli araşdırma aparmaq öhdəliyinin məzmunu Avropa Məhkəməsinin təcrübəsində müfəssəl açıqlanmışdır. İlk mühüm presedent kimi Opuz Türkiyəyə qarşı işi üzrə qərarı (2009-cu il) göstərmək olar. Avropa Məhkəməsi həmin qərarında qeyd etmişdir ki, ailə zorakılığı probleminə ailədaxili özəl məsələ kimi baxılmamalıdır. Dövlətin müdaxiləsi ilə məişət zorakılığından etibarlı qorunma hər bir demokratik cəmiyyətin marağında olmalıdır. Qeyd edilən iş üzrə zorakılığın qurbanı olan Nahidə Opuzun əri onu bir neçə dəfə öldürməyə cəhd etmişdi (avtomaşınla vurmuş, sonra isə bıçaqla yeddi dəfə xəsarət yetirmişdi). Bu cinayət hadisələrindən əvvəl isə onun ərinə qarşı məişət zorakılığı ittihamı ilə əlaqədar prokurorluq tərəfindən iki dəfə cinayət işi başlanmış və bu icraatlara kifayət qədər sübutlar olmadığı üçün xitam verilmişdi. Nəticədə Nahidənin səhhətinə və sağlamlığına ciddi xəsarət yetirilmiş və onun anası zorakılıq törədən kürəkəni tərəfindən öldürülmüşdü. Avropa Məhkəməsinin qənaətinə görə, bu cür ağır hadisənin baş verməsinin səbəbi dövlət orqanları tərəfindən cinayət işinin vaxtında başlanmaması və səmərəli cinayət araşdırmasının aparılmaması olmuşdu.[10]

Məişət zorakılığı ilə bağlı bəzi işlərdə Avropa Məhkəməsi digər müvafiq hüquqlarla yanaşı, ayırı-seçkiliyə məruz qalmamaq hüququnun da po-

zulduğunu qeyd etmişdir. Məsələn, Tunikova və başqaları Rusiyaya qarşı işi üzrə qərarında (2021-ci il) Avropa Məhkəməsi göstərmişdir ki, “məişət zorakılığı əksər hallarda qadınlara qarşı törədildiyindən və buna qarşı Rusiyanın hüquq sistemində zorakılıq qurbanlarına münasibətdə hər hansı mühafizə mexanizmi olmadığından Konvensiyanın 3-cü maddəsinin pozulması ilə yanaşı, habelə həmin Konvensiyanın 14-cü maddəsinin tələbləri də pozulmuşdur, çünki ölkədə qadınlara qarşı ayırı-seçkilik vəziyyəti yaranır”. [14]

Səmərəli cinayət araşdırması prosessual cəhətdən məhkəməyəqədər mərhələyə aiddir. Məhkəmə nəzarəti isə məhkəməyəqədər mərhələdə cinayət-prosesi qaydasında təhqiqatçının, müstəntiqin və ya ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun fəaliyyəti nəticəsində insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarına qanunsuz müdaxilələrin qarşısını almağa, pozulmuş hüquqların bərpasına xidmət edən məhkəmə fəaliyyətinin müstəqil növüdür. Məhz bu səbəbdən məhkəmə nəzarəti insan hüquqlarının müdafiəsinə dair faydalı vasitə xarakteri daşıyan və ibtidai araşdırmanın səmərəliliyinə təsir göstərən amildir. Misal üçün, işgəncədən zərər çəkmiş şəxs və ya məişət zorakılığı qurbanı təhqiqat və ya istintaqın səmərəli aparılmasını yalnız prokuror və ya məhkəmə nəzarəti vasitəsi ilə tələb edə bilər.

Azərbaycan Respublikasının hüquq sistemində məhkəmə nəzarəti mexanizminin təkmilləşdirilməsinə ehtiyac vardır. İşgəncə faktlarının qarşısının alınması ilə əlaqədar səmərəli cinayət araşdırılması üçün bu sahədə prokurorluğun təhqiqat və istintaqa rəhbərliyi funksiyası və məhkəmə nəzarətin rolunun güclənməsi önəmlidir. Prokurorluğun əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə rəhbərliyi və məhkəmə nəzarətinin səmərəliliyinin artırılması məqsədi ilə, məhkəməyəqədər prosessual mexanizmin təkmilləşdirilməsi və bu orqanların prosessual səlahiyyətlərinin artırılması (məsələn, işgəncə izi aşkar görüldüyü halda dərhal cinayət işinin başlanması, məhkəmə tərəfindən ekspertizanın təyin edilməsi və s.) məqsədmüvafiq olardı.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsi məhkəmə nəzarətinin gücləndirilməsi ilə əlaqədar hüquqi mövqeyini ardıcıl ortaya qoymuşdur. Belə ki, hələ keçən əsrin 90-cı illəri-

nin sonunda “Təhqiqat aparan şəxs, müstəntiq və ya prokuror tərəfindən tətbiq edilmiş həbsə alma qətimkan tədbirindən verilmiş şikayətlərə baxılma qaydasının müəyyən edilməsi məsələsinə dair” 12 may 1999-cu il tarixli Qərarında Konstitusiya Məhkəməsi bildirmişdir ki, prokuror tərəfindən tətbiq edilmiş qətimkan tədbirindən məhkəməyə şikayət vermə və onun tərəfindən həmin şikayətə baxılma qaydaları Milli Məclis tərəfindən qanunvericilik qaydasında təkmilləşdirilməlidir.

2000-ci ildə qəbul edilmiş Cinayət-Prosessual Məcəllədə məhkəməyəqədər məhkəmə nəzarəti prosessual qaydada nəzərdə tutuldu, hətta həbs edilmə qətimkan tədbirinin tətbiqi səlahiyyəti məhkəməyə verildi. Beləliklə, cinayət işinə məhiyyəti üzrə məhkəmə baxışına qədər məhkəmələrə insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi məqsədi ilə nəzarət, prokurorluğa isə təhqiqat və istintaqa ümumi rəhbərlik funksiyası verildi. Məhkəmə və prokurorluğun bu funksiyaları 1999-cu ildə qəbul edilmiş “Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında” Qanunda da öz əksini tapmışdır.[2]

Lakin müəyyən hallarda məhkəmə nəzarəti institutunun formal (yalnız sənədlərdə) olduğunu nəzərə alaraq, Azərbaycan Respublikası Qəbələ rayon məhkəməsi Konstitusiya Məhkəməsinə müraciət etmiş və Cinayət-Prosessual Məcəllənin 137 və 445.2-ci maddələrinin şərh edilməsini xahiş etmişdir. Konstitusiya Məhkəməsi “Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 137 və 445.2-ci maddələrinin bəzi müddələrinin şərh edilməsinə dair” 12 fevral 2015-ci il tarixli Qərarında bildirmişdir ki, Cinayət-Prosessual Məcəllənin 445.2-ci maddəsinə müvafiq olaraq əməliyyat-axtarış tədbirinin aparılması barədə qərar məhkəməyə daxil olduqda, insan hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi baxımından onun qanuniliyi və əsaslılığı məhkəmə nəzarəti qaydasında yoxlanılmalıdır, ehtiyac olduğu halda isə əməliyyat-axtarış fəaliyyəti nəticəsində əldə edilmiş materiallar məxfiliyi təmin olunmaqla tələb edilə bilər. Əməliyyat-axtarış tədbirinin aparılması barədə qərara əsasən əldə edilmiş materiallar “Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında” Qanuna uyğun əldə olunduqda və Cinayət-Prosessual Məcəllənin tələblərinə uyğun təqdim edildikdə,

habelə məhkəmə nəzarəti qaydasında ətraflı yoxlanıldıqda, həmin Məcəllənin 137-ci maddəsinin tələblərinə uyğun olduğu halda cinayət təqibi üzrə sübut kimi qəbul edilə bilər. [1]

İşgəncə faktlarının səmərəli cinayət prosessual qaydada araşdırılması prosesinin məhkəmə nəzarəti altında olması insan hüquqlarının müdafiəsi baxımından xüsusilə əhəmiyyətlidir. İlk növbədə, səmərəli araşdırma imkanları yalnız nisbətən müstəqil statusa malik olan səlahiyyətli orqan tərəfindən aparılmalıdır. Məsələn, işgəncə faktı üzrə istintaqı aparan prokurorluğun xüsusi qurumu müstəqil olmalıdır.

Avropa ölkələri prokurorlarının elmi-məşvərətçi şurasının 26 noyabr 2021-ci il tarixli Rəyinə əsasən, prokurorların müstəqilliyi hakim müstəqilliyi şərtləri ilə müəyyən edilməlidir. Həmin Rəyin 31-ci bəndində qeyd edilir ki, səmərəli araşdırma üçün prokurorun təkə institusional yox, hətta praktiki müstəqilliyi təmin edilməlidir. [9] Prokurorun praktiki müstəqilliyi, işgəncə faktı ilə yaranan və vəzifəli şəxsə dair başlanan cinayət təqibinin səmərəli araşdırmasına zəmanət yaradan şərtidir. Bununla bağlı həm Avropa Məhkəməsinin presedent hüququ, həm də İşgəncənin və qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftarın və ya cəzanın qarşısının alınması üzrə Avropa Komitəsinin (CPT) tövsiyələri nəzərə alınmalıdır. Həmin qurumların mövqeyinə görə, prokurorluğun xüsusi qurumu tərəfindən işgəncə faktları üzrə aparılan cinayət araşdırması səmərəli məhkəmə nəzarəti altında olmalıdır. Bu prosessual vasitə işgəncə qurbanlarının hüquqi müdafiəsi üçün real imkanlar yaratmış olur.

Avropa Məhkəməsi cinayət araşdırmasının səmərəli olması və bununla Avropa Konvensiyasının tələblərinə cavab verməsi üçün bir sıra meyarlar (standartlar) müəyyən etmişdir, CPT isə öz təcrübəsində həmin meyarlara əməl olunmasına dair tövsiyələr qəbul etmişdir.

Təxirəsalınmazlıq. Bu meyar prinsip müvafiq cinayət faktına dair sübutların asan və tezliklə əldə edilməsi üçün cinayət araşdırmasının dərhal başlanılmasını nəzərdə tutur. Bevasqua və S. Bolqarıstana qarşı işi üzrə qərarında (2008-ci il) Avropa Məhkəməsi bildirmişdir ki, “şikayət olan kimi cinayət işi dərhal başlanılmalıdır”. [4] Həmin

işin materiallarına əsasən, şikayətçinin əri onu və onun oğlunu daim təhqir edirdi, şikayətçinin özünü isə hətta döymüşdü. Milli məhkəmələrin qərarına əsasən, onlar boşanandan sonra onların oğlu anası ilə qalmalı idi. Lakin onun əri uşağı uşaq bağçasından götürərək uzun müddət anasına qaytarmırdı. Hüquq mühafizə orqanları tərəfindən isə uşağın qaçırılmasına görə zorakılıq törədən atası cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməmiş və uşaqla onun anasına real təhlükə yaranmışdı.

Təxirəsalınmazlıq müəyyən ayrı-ayrı istintaq hərəkətlərinə də aid edilir. Məsələn, işgəncəyə məruz qalmış şəxsin və ya məişət zorakılığı qurbanının üzərində təxirəsalınmaz (dərhal) tibbi müayinə (ekspertiza) keçirilmədiyi və zədə, xəsarətlər qeydə alınmadığı halda buna dair ekspert rəyinin iş üzrə sübut kimi istifadə edilməsi imkanı itirilmiş olur.

Rizvanov Azərbaycana qarşı işi üzrə qərarında (2012-ci il) Avropa Məhkəməsi bildirmişdir ki, məhkəmə-tibb ekspertizasına dair sübutların gecəldə edilməsi pis rəftar ittihamı üzrə aparılan araşdırmanın ümumi səmərəliliyinin qiymətləndirilməsində ən mühüm amillərdən biridir. Bu iş üzrə istintaq orqanları şəxsin üzərində dərhal keçirilən tibbi müayinə üzrə təqdim edilən tibbi arayışı “natamam” sənəd kimi qiymətləndirənlər də, təxirəsalınmaz yeni “tələb olunan” məhkəmə-tibb ekspertizanı keçirməmiş və yalnız bu hal araşdırmanın səmərəliliyini şübhə altına almışdı. [11]

CPT öz növbəsində dəfələrlə vurğulamışdır ki, hətta şikayət olmadığı halda müvafiq araşdırma dərhal başlanmalıdır. Məsələn, CPT 20-ci Ümumi məruzəsində bildirmişdir ki, elektrik çarpan alətin istifadəsinin müvafiq qanunlara və ya qaydalara uyğun olmadığı aşkar edildikdə müvafiq araşdırma (intizam və/və ya cinayət) dərhal başlanmalıdır. Cəzaçəkmə yerlərində isə məhbuslar arasında zorakılıq nəticəsində xəsarətlər həkim tərəfindən qeydə alındıqda qeyd müvafiq prokurorun diqqətinə çatdırılmalı və onun tərəfindən ibtidai istintaq dərhal başlanmalıdır (CPT-nin Litvaya səfəri üzrə 2004-cü il məruzəsi). [17]

Müstəqillik və qərəzsizlik. Bu iki meyar bir biri ilə üzvi surətdə bağlıdır. İlk növbədə, cinayət araşdırmasını aparın orqan və sübutların yoxlanması ilə əlaqədar dəvət edilən ekspert müstəqil

qurumların əməkdaşları olmalıdırlar. Avropa Məhkəməsi Ramsahai və başqaları Niderlanda qarşı işi üzrə qərarında (2007-ci il) bu qənaətə gəlmişdir ki, polis tərəfindən zəruri müdafiə adı altında Moravia Ramsahainin öldürülməsi faktına dair cinayət araşdırılması qərəzli şəkildə aparılmamışdır. Belə ki, araşdırma zamanı silah tətbiq edən polis əməkdaşlarının əlində barıt izinin olmasına dair ekspertiza, hadisənin baş verdiyi yerə baxış, polis əməkdaşlarının ayrılıqda dərhal dindirilməsi (onlar 3 gündən sonra dindirilmişdilər), hər hansı bir müstəqil şahidin dindirilməsi və digər istintaq hərəkətləri keçirilməmişdir. Əsas sübutlar isə hadisədən sonra ilk 15 gün ərzində yerli polis orqanları tərəfindən aparılan araşdırma mərhələsində toplanmışdır. Bütün bunlar səmərəli araşdırmanın qərəzsiz aparılmasını şübhə altına alır. [12]

Avropa Məhkəməsinin Azərbaycana qarşı bir sıra işlərində müstəqillik və qərəzsizlik meyarlarının pozulduğu aşkar edilmişdir. Məsələn, müvafiq polis idarəsinin əməkdaşları tərəfindən törədildiyi güman edilən qeyri-insani rəftar barədə təhqiqatın həmin polis idarəsinin müstəntiqinə həvalə edilməsi müstəqillik meyarının pozulması kimi qiymətləndirilmişdir (Nəcəfli Azərbaycana qarşı (2012-ci il), Layıcov Azərbaycana qarşı (2014-cü il)).

Qərəzsizlik meyarının vacibliyi Malik Babayev Azərbaycana qarşı işi üzrə qərarında (2017-ci il) vurğulanmışdır. Həmin işdə silahlı qüvvələrin əsgəri özünə qəsd etdikdən sonra hadisə yerinə baxış hal şahidi qismində onunla xidmət etmiş iki əsgərin iştirakı ilə onun xidmət etdiyi hərbi hissənin komandiri tərəfindən keçirilmişdi. Avropa Məhkəməsinin qənaətinə görə, həmin şəxslərin intihar hadisəsi ilə əlaqəli olması ehtimalı istisna edilmir. Təbii ki, bu cür halda həmin istintaq hərəkətinin qərəzli hesab edilməsi üçün kifayət qədər əsas yaranmış olur.

CPT qərəzsizliyə zəmanət verən müasir texniki vasitələrin geniş istifadəsini xüsusi vurğulayır. Belə ki, Azərbaycana 2012-ci il tarixli səfəri ilə əlaqədar məruzəsində qeyd edilir ki, polis şöbələrində CCTV sistemlərinin qeydləri xüsusilə önəmlidir. Araşdırma aparın prokurorluq orqanları bu texniki vasitələrdən istifadə etməlidirlər.

Texniki qeydiyyat, bir tərəfdən, qərəzsizliyi nümayiş etdirən, digər tərəfdən isə, hüquq mühafizə orqanlarının mövqeyini əsassız ittiham və böhtanlardan qoruyan vasitədir. [16]

Hərtərəflilik və adekvatlıq. Məntiqi olaraq bir-birini tamamlayan bu iki meyar cinayət araşdırması prosesində bütün əğlabatan və adekvat addımların atılmasını, sübutların prosesual qaydalara uyğun tam və ətraflı toplanmasını, müvafiq cinayət faktlarının diqqətlə, ardıcıl və obyektiv surətdə qiymətləndirilməsini və s. nəzərdə tutur. B.U. Çexiyaya qarşı işi üzrə qərarında (2022-ci il) Avropa Məhkəməsi qeyd etmişdir ki, insidentlə əlaqədar Praqa aeroportunda saxlanılan əcnəbi vətəndaşın aqressiv olması səbəblərinin araşdırılmaması, şahidlərin dindirilməməsi, hər hansı məhkəmə-tibb ekspertizasının keçirilməməsi və s. ümumilikdə araşdırmanın adekvat və hərtərəfli olmamasını nümayiş etdirir. [5]

Savalanlı və başqaları Azərbaycana qarşı işi üzrə qərarında Avropa Məhkəməsi göstərmişdir ki, istintaq orqanları tərəfindən təqsirləndirilən şəxsin evində axtarış zamanı yalnız narkotik vasitələri götürülmüş və sonradan istintaq zamanı bu narkotik vasitələrin alınma mənbələri və ya digər şəxslərin bu cinayətə aid olub-olmamasına dair hər hansı istintaq tədbiri görülməmişdir. [13] Hıllal Məmmədov Azərbaycana qarşı işi üzrə qərarında (2016-cı il) qərarında isə Avropa Məhkəməsi qeyd etmişdir ki, istintaq zamanı polis əməkdaşlarının ifadələri ərizəçinin ifadələri ilə açıq şəkildə ziddiyyət təşkil etsə də, ərizəçi ilə polis əməkdaşları arasında üzləşmə keçirilməmiş və üstünlük polis əməkdaşlarının ifadələrinə verilmişdir. [6]

Təbii ki, istintaq orqanları ifadələrdə bu cür ziddiyyət aşkar etdiyi halda və ya cinayətin törədilməsi motivini tam aydınlaşdırmadıqda cinayət hadisəsini hərtərəfli və adekvat qiymətləndirməsi üçün müvafiq tədbirlərin (üzləşmə, hadisə yerinə baxış və s.) aparılmasını davam etdirməlidir.

CPT-nin 14-cü Ümumi Hesabatında vurğulanı ki, dövlət nümayəndələri tərəfindən mümkün hər hansı bir pis rəftara dair araşdırma hərtərəfli meyarına uyğun aparılmalıdır. Hadisə ilə əlaqədar sübutların təmin edilməsi üçün bütün əğla-

batan addımlar atılmalı, yəni şahidlər dindirilməli, müvafiq qeydiyyat sənədləri yoxlanmalı, ekspertiza keçirilməli və s. tədbirlər görülməlidir.

İşgəncə qurbanının (və onun ailə üzvlərinin) iştirakı. İşgəncə qurbanının cinayətin araşdırılmasında iştirakı, aparılan icraat barədə onun mütləq məlumatlandırılması və onun qanuni maraqlarının müdafiəsi səmərəli cinayət araşdırmasının əsas meyarlarından biridir. İşgəncə qurbanı və ya məişət zorakılığı qurbanına hüquqi yardımın göstərilməsi, onun tərəfindən konkret istintaq hərəkətlərinin aparılmasını tələb etmək və təhqiqat, istintaq orqanlarının hərəkət və ya hərəkətsizliyinə etiraz bildirmək imkanlarının verilməsi müdafiə vasitəsinin vacib komponentləridir. X. və başqaları Bolqarıstana qarşı işi üzrə qərarında (2021-ci il) Avropa Məhkəməsi göstərmişdir ki, İtaliyada bir ailə tərəfindən övladlığa götürülmüş uşaqların Bolqarıstanda uşaq evində olduqları dövrdə cinsi zorakılığa məruz qaldıqlarına görə həmin uşaq evinin rəhbərliyinə qarşı aparılan ibtidai araşdırma zamanı zorakılıq qurbanlarının Bolqarıstana dəvət olunmaması və dindirilməməsi həmin araşdırmanın səmərəli olmadığına dəlalət edir. Avropa Məhkəməsi vurğulamışdır ki, zərərçəkmiş şəxslərin ibtidai araşdırılmada iştirakı mütləqdir və hətta İtaliya köçmüş uşaqların Bolqarıstana ifadə verməkləri üçün gəlmək imkanını olmadığı halda belə, Bolqarıstan rəsmiləri İtaliyanın ədliyyə orqanları vasitəsi ilə cinsi zorakılıq qurbanlarını dindirmək imkanından istifadə etməli idilər. [15]

İctimai nəzarət. Müvafiq cinayət faktına dair araşdırmanın nəticələrinin ictimailəşməsi xüsusi əhəmiyyətlidir. İctimai nəzarətin olması şəffaflığa, eləcə də təqsirli şəxslərin müəyyənləşdirilməsi və müvafiq surətdə cəzalandırılması ilə bağlı qanunçuluq prinsipinə riayət edilməsinə dəlalət edir.

Yuxarıda göstərilən meyarlara əməl olunmaması cinayət araşdırmasının səmərəli olmaması və bununla da müvafiq insan hüququnun prosesual cəhətdən pozulması kimi qiymətləndirilir və müvafiq olaraq, dövlətin beynəlxalq hüquqi məsuliyyətinə əsas verir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin “Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 137 və 445.2-ci addələrinin bəzi müddələrinin şərh edilməsinə dair” 12 fevral 2015-ci il tarixli Qərarı // <https://constcourt.gov.az/az/decision/1159>
2. “Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti” haqqında 28 oktyabr 1999-cu il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanununun // <https://e-anun.az/framework/2938>
3. Ətraflı bax: Гараджаев Д.Я. Конституционные принципы прав человека: на практике Конституционного Суда Азербайджана и Европейского Суда по правам человека: монография / Д.Гараджаев – Киев: Издат. Норма Права, 2020.
4. CASE OF BEVACQUA AND S. v. BULGARIA [Application no. 71127/01] 12 June 2008 // [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-86875%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-86875%22]})
5. CASE OF B.Ü. v. THE CZECH REPUBLIC [Application no. 9264/15] 6 October 2022 // [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22tabview%22:\[%22document%22\],%22itemid%22:\[%22001-219779%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22tabview%22:[%22document%22],%22itemid%22:[%22001-219779%22]})
6. CASE OF HILAL MAMMADOV v. AZERBAIJAN [Application no. 81553/12] 4 February 2016 // [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:\[%22CASE%20OF%20HILAL%20MAMMADOV%20v.%20AZERBAIJAN%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-160318%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:[%22CASE%20OF%20HILAL%20MAMMADOV%20v.%20AZERBAIJAN%22],%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-160318%22]})
7. CASE OF MALIK BABAYEV v. AZERBAIJAN [Application no. 30500/11] 1 June 2017 // [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:\[%22CASE%20OF%20MALIK%20BABAYEV%20v.%20AZERBAIJAN%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-173776%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:[%22CASE%20OF%20MALIK%20BABAYEV%20v.%20AZERBAIJAN%22],%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-173776%22]})
8. CASE OF McCANN AND OTHERS v. THE UNITED KINGDOM [Application no. 18984/91] 27 September 1995 // [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-57943%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57943%22]}) 2
9. CCPE Opinion No. 16 (2021): Implications of the decisions of international courts and treaty bodies as regards the practical independence of prosecutors // <https://rm.coe.int/opinion-no-16-2021-en/1680a4bd26>
10. CASE OF OPUZ v. TURKEY [Application no. 33401/02] 9 June 2009 // [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-92945%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-92945%22]})
11. CASE OF RIZVANOV v. AZERBAIJAN [Application no. 31805/06] 17 April 2012 // [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:\[%22CASE%20OF%20RIZVANOV%20v.%20AZERBAIJAN%20\(Application%20no.%2031805/06\)%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-110488%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:[%22CASE%20OF%20RIZVANOV%20v.%20AZERBAIJAN%20(Application%20no.%2031805/06)%22],%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-110488%22]})
12. CASE OF RAMSAHAI AND OTHERS v. THE NETHERLANDS [Application no. 52391/99] 15 May 2007 // [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:\[%22RAMSAHAI%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-80563%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:[%22RAMSAHAI%22],%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-80563%22]}) 11
13. CASE OF SAVALANLI AND OTHERS v. AZERBAIJAN, 15 December 2022 // [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22tabview%22:\[%22document%22\],%22itemid%22:\[%22001-221517%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22tabview%22:[%22document%22],%22itemid%22:[%22001-221517%22]})
14. CASE OF TUNIKOVA AND OTHERS v. RUSSIA [Applications nos. 55974/16 and 3 others – see appended list] 14 December 2021 // [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-)

213869%22}}

15. CASE OF X AND OTHERS v. BULGARIA [Application no. 22457/16] 2 February 2021 // <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22appno%22:%5B%2222457/16%22%5D,%22itemid%22:%5B%22001-207953%22%5D%7D>

16. <https://www.coe.int/en/web/cpt/azerbaijan>

17. <https://www.coe.int/en/web/cpt/lithuania>

Джейхун Гараджаев

Роль и значение принципа эффективности уголовного расследования в сфере защиты прав человека

В статье на материалах деятельности органов Совета Европы проанализирован один из важнейших принципов справедливого процессуального производства - принцип эффективного уголовного расследования.

Аргументировано, что неэффективность уголовного расследования представляет собой процессуальное нарушение прав человека, которое в ряде случаев влечет за собой международно-правовую ответственность государства.

На основании стандартов Европейского комитета против пыток и практики Европейского суда по правам человека предложена авторская классификация критериев эффективности уголовного расследования.

Ключевые слова: права человека, справедливое судебное разбирательство, эффективное уголовное расследование, Европейский суд по правам человека, Европейский комитет против пыток (ЕКПП).

Ceyhun Qaracayev

The role and importance of the principle of effective criminal investigation in the human rights protection

The author analyzes one of the most essential principles of fair procedural proceeding – the principle of the effective criminal investigation (based on the materials of the Council of Europe’s bodies).

The author argues, that if the criminal investigation isn’t effective, this is the type of the human rights violation, that might entail the international legal responsibility of the state.

Using the standards of the European Committee for the Prevention of Torture (CPT) and the case law of the European Court of Human Rights, the author offers the classification of the criteria of the effective criminal investigation.

Key words: human rights, fair trial (due process), effective criminal investigation, European Court of Human Rights, European Committee for the Prevention of Torture (CPT).